

چگونه کتاب استاندارد بنویسیم؟

نگاهی به راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی

فصلنامه علمی پژوهشی

برای جلوگیری از اشاعه برخی کتاب‌های آموزشی که نه تنها موجب بهبود یادگیری نمی‌شوند، بلکه به انجماد فکری دانش‌آموزان نیز می‌انجامند، طبق آیین‌نامه «سامان‌دهی منابع آموزشی و تربیتی»، مصوب سال ۱۳۸۸ «شورای عالی آموزش و پرورش»، بررسی و تأیید انواع کتاب‌های آموزشی و تربیتی، از جمله کتاب‌های کمک درسی به «سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی» محول شد. ضمن آنکه نهادهای فرهنگی، وزارت ارشاد و بدنه آموزش و پرورش نیز ملزم به اجرای این مصوبه شده‌اند.

در این راستا، «دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی» با تشکیل کارگروه‌های مجرب و متخصص موضوعی، و با حضور نماینده محترم «شورای هماهنگی علمی» سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، طی جلسات متعدد به تهیه راهنماهای تولید کتاب‌های آموزشی اقدام کرد و به بررسی کیفیت کتاب‌های مطلوب پرداخت. این معیارها و سنجه‌ها که با مراجعه به اسناد بالادستی آموزش و پرورش، منابع علمی و پژوهشی، و نظرسنجی از صاحب‌نظران شناسایی، تبیین و تألیف شده‌اند، از طرفی راهگشای ناشران و مؤلفان کتاب‌های آموزشی برای تهیه کتاب‌های مناسب و استاندارد هستند، و از سوی دیگر برای ارزیابی کیفیت کتاب‌ها در اختیار داوران مربوط قرار می‌گیرند. هر راهنما چهار بخش دارد: دو بخش اصلی و دو بخش ضمیمه. بخش اول شامل مقدمه، ضرورت، اهداف و تعریف انواع کتاب‌های آموزشی و مبانی نظری است. بخش دوم جدول‌های ویژگی‌های عمومی، ویژگی‌های اختصاصی مشترک و ویژگی‌های اختصاصی هریک از انواع کتاب‌های آموزشی را در برمی‌گیرد. بخش سوم، دربرگیرنده همه جدول‌های ویژگی‌های (عمومی، اختصاصی مشترک و اختصاصی) هر کتاب است که در کنار

وجود یک نظام آموزشی متمرکز سراسری موجب شده است، در طراحی کتاب‌های درسی، سطح متوسطی از هوش و استعداد دانش‌آموزان در نظر گرفته شود. به این ترتیب، برای آموزش دو گروه دانش‌آموزان پایین‌تر یا بالاتر از حد متوسط مواد و منابع جانبی مورد نیاز است. بنابراین کتاب‌های آموزشی و تربیتی پشتیبان هدف‌های برنامه درسی هستند و می‌توانند موجب تقویت یادگیری شوند. اگرچه این کتاب‌ها نمی‌توانند جایگزین کتاب درسی و معلم باشند، ولی ابزار آموزشی قدرتمندی هستند که فضای «معلم‌محور» را تعدیل می‌کنند و نقش دانش‌آموزان را در یادگیری افزایش می‌دهند. ضمن آنکه در کتاب‌های آموزشی معمولاً بخشی برای راهنمایی معلمان وجود دارد که اگر به صورت اصولی نوشته شده باشد، کمک مؤثری به آموزش می‌کند. به عبارت دیگر، کتاب‌ها و منابع آموزشی استاندارد، کمک شایانی به یادگیری دانش‌آموزان و تکمیل فرایند یادگیری می‌کنند. از طرف دیگر، کتاب‌های آموزشی غیراستاندارد در فرایند یاددهی و یادگیری اختلال به وجود می‌آورند و تلاش‌های انجام شده در «برنامه درسی ملی» و «سند تحول بنیادین آموزش و پرورش» را ناکام می‌گذارند.

برخی عیب‌های کتاب‌های غیراستاندارد عبارت‌اند از:

- تحمیل مفاهیم اضافی به دانش‌آموزان؛
- ممانعت از رشد خلاقیت در دانش‌آموزان؛
- مبتلا کردن دانش‌آموز به تنبلی ذهنی؛
- هدایت ذهن دانش‌آموز به برخی مباحث و غفلت از مباحث مهم دیگر؛
- متکی کردن دانش‌آموز به محفوظات؛
- آموزش غلط مفاهیم یا روش‌های نادرست؛
- تحمیل هزینه‌های اضافی به خانواده‌ها.

رشد جوانه
شماره ۶۲
زمستان ۱۳۹۷

هم تجميع شده‌اند و مجموعاً ۲۰۰ امتیاز را به خود اختصاص داده‌اند. بخش چهارم نیز شامل تعریف واژه‌ها و اصطلاحات به کار رفته در راهنماست.

ویژگی‌های هر کتاب به دو دسته «عمومی» و «اختصاصی» تقسیم شده‌اند. طبق مصوبه ۸۲۸ شورای عالی آموزش و پرورش، ۱۳ معیار و استاندارد عمومی معرفی شده‌اند که برای هر کدام از آن‌ها سنجه‌ها و امتیازاتی در نظر گرفته شده است. ۴۰ درصد امتیازهای یک کتاب در گرو رعایت این معیارهاست:

۱. خلاقیت و نوآوری؛
۲. رعایت قواعد زبان و خط فارسی؛
۳. سهولت به کارگیری؛
۴. صحت و دقت علمی؛
۵. تناسب محتوا و روش‌های ارائه، با مشخصات و هدف‌های برنامه درسی و رشته تحصیلی؛
۶. رعایت و ترویج ارزش‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی جامعه اسلامی - ایرانی؛
۷. تناسب با ویژگی‌ها و نیازهای مخاطبان مبتنی بر روان‌شناسی رشد؛
۸. به‌روز بودن و تناسب با مقتضیات زمان؛
۹. سادگی و روانی محتوا؛
۱۰. سازمان‌دهی مناسب محتوا؛
۱۱. توجه به متون علمی تمدن اسلامی - ایرانی؛
۱۲. جذابیت شکلی و ظاهری؛
۱۳. رعایت اصول بهداشتی و ایمنی؛

ویژگی‌های اختصاصی

- ویژگی‌های اختصاصی مشترک
- ویژگی‌های اختصاصی هر کتاب

در میان ویژگی‌های اختصاصی کتاب‌های آموزشی یک درس (شامل کتاب‌های تکمیلی یا دانش‌افزایی، کتاب‌های حمایتی معلمان و کارشناسان، کتاب‌های کار و تمرین، کتاب‌های حمایتی والدین، کتاب‌های مرجع، پوستر، فلش کارت، کتاب‌های جنبی و سرگرمی، کاربرد فناوری، و...)، ویژگی‌های یکسانی وجود دارند که در جدولی جداگانه با عنوان ویژگی‌های اختصاصی مشترک آورده شده‌اند و به تناسب هر کتاب، سنجه‌های لازم برای آن‌ها در نظر گرفته می‌شود. سپس ویژگی‌های مختص هر کتاب درسی بررسی و به همراه سنجه‌های مربوط تدوین می‌شوند. مجموع ویژگی‌های اختصاصی مشترک و ویژگی‌های اختصاصی غیر مشترک هر کتاب ۱۲۰ امتیاز را به خود اختصاص می‌دهد.

لازم به ذکر است، با توجه به اینکه بعضی از کتاب‌های درسی به همه انواع کتاب‌های آموزشی نیاز ندارند، تعداد جدول‌های ارزشیابی راهنماهای تولید یکسان نیست.

پنج راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی با عنوان‌های ریاضی، زبان و ادبیات فارسی، زبان‌های خارجی، شیمی و تاریخ در سال ۱۳۹۷ به چاپ رسیده‌اند که در ادامه به معرفی کوتاهی از آن‌ها و شرح تفاوت‌هایشان می‌پردازیم:

راهنمای تولید کتاب‌های شیمی

علم شیمی رابطه بسیار نزدیکی با زندگی روزمره بشر دارد و به جرئت می‌توان گفت: شیمی یکی از درس‌هایی است که فراگیری آن بسیار مهم و کاربردهای آن در زندگی روزمره ما فراوان است. در هم آمیختن علم شیمی و زندگی انسان به امروز و دیروز باز نمی‌گردد. گویی خالق یکتا این جهان را بر مبنای همین علم بنا کرده است.

در این راهنما برای ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های آموزشی شیمی، دو جدول جداگانه طراحی شده است:

۱. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک بین کتاب‌های تکمیلی (دانش‌افزایی)، حمایتی معلمان، کارشناسان و والدین، کتاب‌های کار و تمرین (به‌صورت واحد) و کتاب‌های کاربرد فناوری که دانش‌آموزان، معلمان و متصدیان کارگاه‌های رایانه در مدرسه‌ها مخاطبان آن هستند.
۲. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک برای کتاب‌های مرجع، پوستر و فلش کارت.

راهنمای تولید کتاب‌های تاریخ

شیوه درس‌آموزی از پیشینیان شیوه‌ای است که آخرین کتاب آسمانی و پیامبر اعظم (ص) و خاندان مطهرش (ع) بدان تمسک جسته‌اند. خداوند متعال در سوره یوسف، آیه ۱۱۱ می‌فرماید: «لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَاب» (در سرگذشت آنان درس عبرتی برای صاحبان اندیشه بود).

در تدوین راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی تاریخ، کتاب‌های تکمیلی (دانش‌افزایی)، حمایتی معلمان و کارشناسان، کار و تمرین، دایرةالمعارف و فرهنگنامه، اطلس و مجموعه عکس‌های تاریخی در نظر گرفته و برای هر کدام از آن‌ها جدول‌هایی طراحی شده‌اند. برای ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌ها نیز، سه جدول به‌صورت جداگانه تنظیم شده‌اند:

۱. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های تکمیلی (دانش‌افزایی)، حمایتی معلمان و کارشناسان و کار و تمرین؛
۲. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک دایرةالمعارف‌ها و

۳. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک اطلس‌ها و مجموعه عکس‌های تاریخی.

راهنمای تولید کتاب‌های ریاضی

درس ریاضی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین درس‌های آموزشی تمامی دوره‌های تحصیلی، مورد توجه کارشناسان و صاحب‌نظران قرار دارد. با توجه به هدف‌های تبیین شده در «سند تحول بنیادین» آموزش و پرورش، می‌توان ریاضی را به شکلی فعال و پویا آموزش داد. وجه مهم ریاضی، توانمندسازی انسان برای توصیف دقیق موقعیت‌های پیچیده، و پیش‌بینی و کنترل وضعیت‌های ممکن مادی، طبیعی، اقتصادی و اجتماعی است. بنابراین، توانایی به‌کارگیری ریاضی در حل مسائل روزمره و انتزاعی، از هدف‌های اساسی آموزش ریاضی است. ریاضیات زبان طبیعت است و بستر رشد و توسعه آن، مشاهده، توصیف، تجزیه و تحلیل محیط پیرامونی است. اگر دانش‌آموزان ما با کاربردهای متفاوت ریاضی در زندگی آشنایی پیدا کنند، قطعاً میزان علاقه‌مندی و تمایلشان به آموختن ریاضیات بیشتر می‌شود و این باعث ایجاد رشد و شکوفایی هوش ریاضی دانش‌آموز می‌شود.

راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی ریاضی شامل کتاب‌های تکمیلی، حمایتی معلمان و کارشناسان، کتاب‌های کمک درسی (کار و تمرین)، کاربرد ریاضی، مرجع، والدین، پوستر و فلش‌کارت است که برای هر کدام از آن‌ها جدول‌هایی طراحی شده‌اند. در این راهنما برای ویژگی‌های اختصاصی مشترک، پنج جدول جداگانه تعیین شده است:

۱. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های تکمیلی، حمایتی معلمان و کارشناسان ریاضی و کتاب‌های کمک درسی (کار و تمرین) و کاربرد فناوری؛
۲. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های مرجع؛
۳. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های والدین؛
۴. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک برای پوستر؛
۵. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک فلش‌کارت.

راهنمای تولید کتاب‌های زبان و ادبیات فارسی

پرورش مهارت‌های زبانی زمینه درک مفاهیم در سایر متون و موضوع‌های درسی را فراهم می‌آورد، به رشد مهارت‌های اجتماعی، شخصی، ذهنی، ارتباطی، فرهنگی، مطالعه و پژوهش، و ارزش‌های اخلاقی کمک می‌کند. قانونمندی‌های زبانی، شامل تلفظ کلمات، ساخت کلمات و ساخت دستوری، از طریق کسب تجربیات واقعی و وابسته به موقعیت‌های فرهنگی متربیان شکل می‌گیرد. این امر خصوصاً در سال‌های اولیه از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مجموعه تجربه‌های ارائه شده در قالب‌های گوناگون زبان و ادبیات فارسی، دانش‌آموزان را افرادی پای‌بند به ارزش‌های ملی و دینی، و متخلق به آداب و اخلاق متعلق به این سرزمین می‌پرورد، و آنان را در حفظ فرهنگ و تمدن خویش توانمند می‌کند.

راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی زبان و ادبیات فارسی شامل کتاب‌های تکمیلی، حمایتی معلمان و کارشناسان، حمایتی والدین، و کتاب‌های درسی کار و تمرین است. در این راهنما برای ویژگی‌های اختصاصی مشترک، دو جدول مجزا در نظر گرفته شده است:

۱. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک برای کتاب‌های تکمیلی، کتاب‌های حمایتی معلمان و کارشناسان، حمایتی والدین و کتاب‌های کمک‌درسی کار و تمرین؛
۲. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک پوستر و فلش‌کارت؛

راهنمای تولید کتاب‌های زبان‌های خارجی

در برنامه درسی ملی در حوزه یادگیری زبان، «رویکرد ارتباطی» تعقیب می‌شود که نتیجه آن تقویت زبان انگلیسی و حفظ فرهنگ ملی کشور است. یعنی ما با ارزش‌های محوری خودمان، در محیط پیرامون ارتباط برقرار می‌کنیم و در زندگی روزمره از محتوای آموزشی زبان انگلیسی بهره می‌گیریم.

راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی زبان‌های خارجی، کتاب‌های تکمیلی (دانش‌افزایی)، حمایتی معلمان و کارشناسان، کار و تمرین، مرجع و افسست، پوستر و فلش‌کارت را بررسی کرده و برای هر کدام از آن‌ها جدول‌های جداگانه طراحی شده است و نیز چهار جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک متفاوت به شرح زیر تدوین شده‌اند:

۱. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های تکمیلی (دانش‌افزایی)، کتاب‌های حمایتی معلمان و کارشناسان، کتاب‌های کار و کتاب‌های تمرین؛
۲. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک کتاب‌های مرجع و افسست؛
۳. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک پوستر زبان‌های خارجی؛
۴. جدول ویژگی‌های اختصاصی مشترک فلش‌کارت.

امید است دفتر انتشارات و تکنولوژی آموزشی توانسته باشد با تهیه راهنماهای فوق، چراغ راه ناشران و مؤلفان گرامی باشد، معلمان دلسوز را یاری دهد و گام مؤثری در راه اعتلای سطح یادگیری و دانش فرزندان این سرزمین بردارد.

منابع

۱. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش.
۲. حوزه‌های تربیت و یادگیری برنامه درسی ملی.
۳. راهنمای تولید کتاب‌های آموزشی: شیمی، تاریخ، ریاضی، زبان و ادبیات فارسی و زبان‌های خارجی.
۴. وفسی دخت، فاطمه (۱۳۹۳). «کتاب‌های کمک‌آموزشی خوب یا بد». روزنامه اطلاعات. ۲۹ دی‌ماه.
۵. هدایتی، فریفته (بی‌تا). کتاب‌های کمک‌درسی استاندارد یا غیراستاندارد. خبرگزاری صدا و سیما.
۶. www.Irinews.ir/fa/news/1689172.
۷. شکوهی‌نیا، نجمه (۱۳۹۳). نگاهی به سند تحول بنیادین آموزش و پرورش با محوریت آموزش ریاضی در دوره ابتدایی. مجموعه مقالات سیزدهمین سمینار ریاضی کشور سال ۱۳۹۳. دانشگاه شهید رجایی.
۷. محمدی، برات (۱۳۹۲). «آموزش شیمی و زندگی». هشتمین سمینار آموزش شیمی ایران، ۶ و ۷ شهریورماه، دانشکده شیمی دانشگاه سمنان.